

nyilvántartott adatok alapján kiválasztották a legfiatalabb férfit, aki köteles volt az indulásnál megjelenni és jókivánságaival az utazás szerencsés kimenetelét elősegíteni. Előfordult, hogy ezután az öreg pedellus is jó utat kívánt – vissza kellett fordulni és megismételni a ceremóniát a fiattal.

Gombás Pál 1971-ben a hazai fizikus társadalom elismert személyisége volt, akit életművéért mindenki tisztelt. Igaz, a tökéletesedő számítógépek arra figyelmeztettek, hogy a kiszámításoknál a nyers erő fog győzni a közelítések szellemes trükkjei felett. A számítógépek tudomásul vételét nyugodtan tanítványaira, fiatalabb munkatársaira bízhatta. Sokasodtak a jelek, amelyek egy fizikai intézet szerveződésére utaltak, de ennek megvalósulására legjobb (legrosszabb) esetben is csak akkor kerülhetett sor, amikor a vezetéstől életkora miatt amúgy is meg kellett válnia.

Gyermektelen, békés házasságban élt harmadik feleségével. Egészsége látszólag hatvankét évének megfelelő volt, félelmén túl csak ismétlődő fejfájásai kínozták. A fájdalom a tökéletes magánügy – aki képtelen elviselni, arról joggal mondjuk, hogy elviselhetetlen fájdalmai vannak. Ő azonban közeli munkatársai visszaemlékezései szerint jobban félt attól, hogy a fájdalmait agyadaganat okozza, mint amennyire a migrén kínozta.

Megvolt az esedékes szeminárium azon a bizonyos májusi napon is, utána a könyvtárszoba nehézkesen nyíló ajtajának kilincsére nehezedő könyvekkel utat csinált magának a folyosóra, szobájában alkalmas helyre rakta a búcsúlevelet, majd megette az utolsó fél kilométert a villamosokkal teli Bartók Béla úton, hogy vagy 15 méter zuhanás után egy bérház belső udvarán végezze.

Mondhatnak bármit a moralisták: a leugráshoz ugyanaz az elszántság kell, akár egyedül, akár egy törököt magunkkal rántva hajtjuk végre. Ennél nagyobb titok a hozzákészülés időszaka. Tény, hogy az elméleti fizikusoktól nem idegen az öngyilkosság. *Boltzmann* és *Ehrenfest* szakmai indítékai közismertek – az elsónél a hiányos elfogadottság, a másodiknál az elégedetlenség saját szakmai teljesítményével. De öngyilkos lett Ortvay is, aki mellett Gombás hat évet töltött – őt a háborús feszültség és kilátástalanság roppantotta össze hatvanadik születésnapján.

Túl azon, hogy munkássága része a magyar fizikatörténetnek, a Gombás által legeredményesebbé fejlesztett statisztikus atomelmélet, mint viszonylag egyszerű és könnyen kezelhető modell ma is használatos például a kvantumkémia vagy a nanotechnika egyes problémáinál. Az arcképvázlat azonban véget ér a halállal, hiszen az az emberről szól, ahogy mások számára létezett.

SZÁZ ÉVE SZÜLETETT DETRE LÁSZLÓ

Detre László (1906–1974) a huszadik századi magyar tudományosság egyik meghatározó személye volt, tudományos és szervező tevékenységével nemzetközi szintre emelte a hazai csillagászati kutatásokat.

Tudományos kutatóként a pulzáló változócsillagok vizsgálatával foglalkozva mindmáig a nemzetközi élvonalba tartozó iskolát teremtett. Alapvető kutatási eredményeit a rövid periódussal pulzáló RR Lyrae típusú változócsillagok vizsgálata terén érte el. Leginkább az ilyen csillagok oszcillációjában fellépő hosszú periódusú moduláció (Blazsko-effektus), illetve a pulzáció periódusában bekövetkező hosszú időskálájú változások érdekelték.

Ugyancsak az ő nevéhez köthető a Pizskéstetői Observatórium létrehozása, melynek felszerelése, az oda került távcsövek is a szerinte hazai körülmények között ígéretesnek tartott kutatási iránynak feleltek meg. Elsőként, az 1960-as évek elején egy 90 cm tükörátmérőjű Schmidt-teleszkóp, amely lehetővé tette a stellárstatisztikai kutatások hazai megkezdését. 1966-tól üzemel az 50 cm-

es Cassegrain-távcső, míg éppen Detre halálának évében kezdtük használni az 1 méteres Ritchey–Chrétien-teleszkópot, amely azóta is a legnagyobb csillagászati műszer hazánkban. E két utóbbi távcső elsősorban fotometriai célú megfigyelésekre használható, vagyis a Detre által művelt téma folytatására, illetve kiterjesztésére.

Tevékenységének harmadik vonulata, amely ugyancsak kedvezően hatott a magyar csillagászatra, a nemzetközi kapcsolatok ápolása. Egyformán szoros kapcsolatokat tartott fenn a nyugati világ vezető asztrofizikusaival és a baráti tábor országaiban dolgozó csillagászokkal, ami az ötvenes és hatvanas években egyáltalán nem volt természetes. A kelet és nyugat közötti szakmai együttműködés egyik jellemző példája, hogy a változócsillagokkal foglalkozó szakemberek találkozva Budapesten és Bambergben tartották konferenciájukat. A budapesti kollokviumoknak természetesen Detre volt a fő szervezője. Nemzetközi elismertségének eredményeként egy-egy hároméves cikluson át ő töltötte be a Nemzetközi Csillagászati Unió változócsillag-bizottsá-

gának alelnöki (1964–1967), majd elnöki tisztét (1967–1970). A kezdeményezésére megindított *Information Bulletin on Variable Stars* változócsillagászati gyorskiadványt annak 1961-ben megjelent első számától kezdve az MTA Csillagászati Kutatóintézetében szerkesztik és adják ki.

Bár az általa művelt kutatási téma viszonylag szűk területe volt az asztrofizikának, közismert volt Detrének a teljes csillagászatot átfogó naprakész tájékozottsága. Tudományos eredményeit mindmáig idézik a változócsillagokkal foglalkozó asztrofizikusok. Munkássága azért időtálló, mert mindig az abban az időszakban a legprecízebb

mérési technikát alkalmazta, és a megfigyelési adatok feldolgozása és értelmezése során ugyancsak a maximális pontosságra törekedett.

Detre László születésének centenáriumán az MTA Konkoly Thege Miklós Csillagászati Kutatóintézet – amelynek Detre több mint három évtizeden át igazgatója volt – emlékülést szervez. Az április 20-án sorra kerülő rendezvényen több olyan külföldi csillagász is részt vesz és előadást tart, aki egykor személyesen is szakmai kapcsolatban állt Detre Lászlóval.

Szabados László

RIBÁR BÉLA

1930–2006

Ribár Béla, az Újvidéki Egyetem professzora, a Szerb és a Vajdasági Tudományos Akadémia tagja és nem utolsósorban a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, a vajdasági magyar tudományosság kiemelkedő alakja, mondhatjuk első számú szervezője és alakítója volt, 2006. március 22-én Újvidéken elhunyt.

Halálának körülményei bizonyos értelemben életét mintázzák. Márciusban részt vett az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság kolozsvári ülésén, de ott olyan szerencsétlenül esett el, hogy többé nem

épült fel: helikopterrel hazaszállítva alig két hetet élt még a baleset után, és otthon hunyt el.

Ribár Béla a kristályszerkezet-kutatás nemzetközileg elismert képviselője, neves nemzetközi folyóiratok szerkesztőbizottságának tagja, akinek közel kétszáz tudományos közleménye jelent meg, amelyekre mintegy ezer hivatkozás történt a nemzetközi irodalomban.

Ribár Bélát gyászolja a magyar és a szerb tudományos közösség és mindezen túl az egyetemes tudományosság.

Berényi Dénes

A FIZIKA TANÍTÁSA

KÉSZÍTSÜNK NAPÓRÁT!

A teljes napóra készítése kellemes és hasznos időtöltés. Az eredménye szép, amint azt példázza a címlapon is látható, a gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium egyik belső terasza felett található óra. A példa azt is mutatja, mit értünk teljes napórán: nem csupán az adott napon mutatja a napszakot, hanem az adott évszakon belül a dátumot is.

Azt hihetnénk, hogy napórát készíteni a legegyszerűbb dolog. Kell hozzá egy pálca, egy év türelem és folyamatos napsütés; ettől kezdve nincs más dolgunk, mint a pálca hegyének árnyékát időnként megjelölni. Ez a tapasztalati módszer azonban csak elvileg kivitelezhető: túlságosan fáradságos és bizonytalan is, hiszen felhős időben nem alkalmazható.

¹ Engem a Nap, benneteket az árnyék vezérel.

Kiss Miklós

Berze Nagy János Gimnázium, Gyöngyös

„Me Sol, vos umbra ducit.”¹

Napórát mégis készíthetünk egyszerűen! Ha ismerjük az árnyék mozgásának *fizikai hátterét*, a pálca hegyének árnyékát számolással meg is *jósolhatjuk*. (A napóra elkészítéséhez ugyan csupán mértani ismeretekre van szükség, azonban amögött, hogy az árnyék mozgása évről évre ugyanúgy megjósolható, a newtoni mechanika egyszerű törvényei vannak.) A Föld a Nap körül kis excentricitású ellipszispályán halad, melynek síkjára a Föld forgástengelye nem merőleges, hanem a merőlegeshez képest 23,5 fokkal elhajlik. A tengely iránya keringés közben nagyjából a Sarkcsillag felé mutat. Ebből adódik, hogy a Földről nézve a nyári napfordulók a Nap felé dől, téli napfordulók éppen ellenkező irányba, míg napéjegyenlőségek alkalmával a napsugarak irányára merőleges; az égen való haladás magassága az évszaktól függ. Nálunk sosem delel függőlegesen a Nap, hiszen